

Законний інтерес та охоронюваний законом інтерес як об'єкт захисту особистих немайнових прав автора після його смерті

Новосад В. Д.¹, Воляник І. В.², Лайков Г. Ф.³

Опубліковано	Секція	УДК
30.10.2023	Право	342.951

DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10320922>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. У статті запропоновано теоретичне обґрунтування правової конструкції захисту особистих немайнових прав автора після його смерті близькими родичами чи іншими особами, які мають правовий інтерес (законний інтерес чи охоронюваний законом інтерес). Сьогодні є відсутніми комплексні дослідження у цьому напрямі, а аналіз юридичної та іншої літератури свідчить, що теоретичним проблемам захисту особистих немайнових прав автора іншими суб'єктами, не лише спадкоємцями, приділяється недостатня увага. Нами виділено можливість захисту особистих немайнових прав цими суб'єктами після настання юридичного факту - смерті автора.

Встановлено розуміння законного інтересу та охоронюваного законом інтересу на окремих стадіях юрисдикційної форми захисту особистих немайнових прав автора, після його смерті. Проаналізовано зміст ч. 4 ст. 32 Закону України «Про авторське право і суміжні права» та запропоновано оптимальне вирішення ситуації, пов'язане із захистом особистих немайнових прав автора, у разі не змоги захистити ці права самостійно автором, через об'єктивні підстави.

Ключові слова: особисті немайнові права, захист авторських прав, конструкція захисту прав, законний інтерес, охоронюваний законом інтерес.

Legal interest and interest protected by law as an object of protection of personal non-property rights of the author after his death

Annotation. Modern society is characterized by high productivity in the creation of various works and the acquisition of copyrights for them. Today, it is difficult to imagine several authors who fill the reader's market with their books as much as possible. It is more characteristic that many people become authors, even those who have not been involved in the author's field for many years of their existence. Accordingly, many new authors and such authors who have "rubbed under the noise" appear on the reader's market. The second includes those who did not write (create) the work with their own creative work, but those who twisted, revised, changed the content of the previous work of another author who died, and pass it off as their own. This phenomenon is quite developed and will become more widespread in the future if the protection of personal non-property rights of the author after his death continues

¹ студент юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, <https://orcid.org/0000-0002-8226-5496>; Науковий керівник: Шама Н.П., доцент кафедри цивільного права та процесу, кандидат юридичних наук

² аспірант ЗВО «Львівський університет бізнесу та права», <https://orcid.org/0009-0004-8729-0131>

³ аспірант ЗВО «Львівський університет бізнесу та права», <https://orcid.org/0009-0009-4215-9005>

to be left aside from legal regulation. The importance set for resolution in this article lies in the theoretical substantiation of the possibility of protecting personal non-property rights of the author after his death by heirs or other subjects who are not included in the circle of close relatives.

The article offers a theoretical justification of the legal construction of the protection of personal non-property rights of the author after his death by close relatives or other persons who have a legal interest (legal interest or interest protected by law). Today, there are no comprehensive studies in this direction, and the analysis of legal and other literature shows that insufficient attention is paid to the theoretical problems of the protection of personal non-property rights of the author by other subjects, not only heirs. We have analyzed the possibility of protection of personal non-property rights by these entities after the legal fact of the author's death.

The understanding of the legal interest and the interest protected by law at separate stages of the jurisdictional form of protection of personal non-property rights of the author after his death has been established. The content of Part 4 of Art. 32 of the Law of Ukraine "On Copyright and Related Rights" and suggested an optimal solution to the situation related to the protection of personal non-property rights of the author, in the event that the author cannot protect these rights on his own due to objective reasons.

Keywords: «personal non-property rights», «copyright protection», «construction of rights protection», «legitimate interest», «interest protected by law».

Вступ

Сучасне суспільство характеризується великою продуктивністю створення різноманітних творів та набуттям на них авторських прав. Сьогодні важко уявити собі декілька авторів, які максимально наповнюють читацький ринок своїми книгами. Більш характерним є те, що багато осіб стають авторами, навіть ті, які не були задіяні в авторській сфері упродовж багатьох років свого існування. Відповідно, на читацькому ринку постає багато нових авторів та таких авторів, які «втерлися під шумок». До других відносяться ті, які не своєю творчою працею написали (створили) твір, а ті, які перекрутили, переробили чи змінили зміст попереднього твору іншого автора, який помер, і видають його за свій власний. Таке явище є досить розвинутим і в подальшому набуде більшого поширення, якщо охорона особистих немайнових прав автора після його смерті і далі буде залишатись осторонь від правового регулювання. Важливість, поставлена для розв'язання у цій статті, полягає в теоретичному обґрунтуванні можливості захисту особистих немайнових прав автора після його смерті спадкоємцями, близькими родичами чи іншими суб'єктами, які не входять у коло близьких родичів.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що в сучасних умовах розвитку української держави на тлі помітних успіхів у вивченні теоретичних і методологічних питань у сфері прав інтелектуальної власності, питання про захист особистих немайнових прав автора після його смерті близькими родичами чи іншими особами, які мають правовий інтерес не настільки вражаючі. На сьогодні є відсутніми комплексні дослідження у цьому напрямі, а аналіз юридичної та іншої літератури свідчить, що теоретичним проблемам захисту особистих немайнових прав автора іншими суб'єктами, не лише спадкоємцями, приділяється недостатня увага.

Помітний внесок у розроблення розглядаваної проблематики в різний час зробили такі науковці: Є. Рябоконт, А. Сергєєва, Ю. Заїка, Є. Харитонов, С. Степанова та інші. Проте, на сьогодні в науковій літературі далі залишаються багато проблемних питань, які пов'язані із суб'єктом, формою, способом захисту особистих немайнових прав автора після його смерті.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування можливості захисту особистих немайнових прав автора після його смерті близькими родичами чи іншими особами, які мають правовий інтерес.

У цій статті використані такі методи наукового дослідження як: загальнотеоретичний, наукового аналізу, порівнювального аналізу, дедукцію, аналогію, абстрагування.

Результати

Відповідно до частини 1 статті 5 Закону України «Про авторське право і суміжні права» (далі – спеціальний закон) авторське право становлять особисті немайнові права автора і майнові права суб'єктів авторського права [1]. Як вбачаємо, суб'єктам авторського права належить поєднання майнових та особистих немайнових прав, але, при цьому, вони не залежні один від одного, а, отже, відчуження цим суб'єктом авторського права на твір не призводить до втрати (відчуження) особистих немайнових прав. Попри те, первинним суб'єктом авторського права є автор твору. Така фізична особа (автор) може втратити свої особисті немайнові права у разі смерті, але ці права продовжують існувати невід'ємно з твором і їх порушення має тягнути за собою належну юридичну відповідальність. Суб'єктами майнових авторських прав можуть бути також інші фізичні або юридичні особи, до яких перейшли майнові права на твір на підставі правочину або закону.

Одним із видів переходу майнових прав на твір на підставі закону є їх спадкування. Як зазначено в Цивільному кодексі України (далі – ЦК України), спадкуванням є перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців) [2, с. 298]. Враховуючи ст. 32 спеціального закону, то майнові права на твір входять до складу спадщини, тоді як особисті немайнові права автора не входять до складу спадщини. Хоча особисті немайнові права не входять до складу спадщини, спадкоємцям надається право захищати авторство на твір і протидіяти перекрученню, спотворенню чи іншій зміні твору, який є унікальним за своєю сутністю, а також будь-якому іншому посягання на твір, що може завдати шкоди честі та репутації автора. З викладеного не зрозуміло чи наділяються спадкоємці цим правом в порядку спадкування або ж, навпаки, воно виникає в порядку прямої вказівки на це у спеціальному законі. Не можемо не погодитись з Є. Рябоконею, який обумовлює неможливість успадкування цього права через те, що, якби законодавець дійсно мав на увазі його перехід в порядку спадкування, то це чітко було б закріплено в обсязі авторських прав, які входять у спадщину, передбачених спеціальним законом [3, с. 223]. На нашу думку, таке закріплення цього права в склад спадщини призвело до порушення права на захист особистих немайнових прав автора під час його життя. На підтвердження цього наводимо такі міркування. Якщо право захисту особистих немайнових прав буде лише виникати з моменту прийняття цього права в порядку спадкового правонаступництва, то, це обмежить можливість захисту цих прав, коли автор за станом здоров'я не може самостійно захистити їх. Тобто, в цьому випадку, «потенційним» спадкоємцям надається право захищати авторство на твір і протидіяти перекрученню, спотворенню чи іншій зміні твору, який є унікальним за своєю сутністю, а також будь-якому іншому посягання на твір, що може завдати шкоди честі та репутації автора, лише після настання смерті спадкодавця (автора). Таке законодавче закріплення також має ряд суттєвих недоліків, пов'язаних із суб'єктом, який може захищати такі права автора. Оптимальним було б зазначати поряд із спадкоємцями – близьких родичів чи інших осіб, які мають законний інтерес або охоронюваний законом інтерес щодо захисту особистих немайнових прав автора. На сьогодні, розуміння спадкоємців, на нашу думку, слід трактувати в межах поширюваного тлумачення та виходити з розуміння не

лише спадкоємців. Оскільки, у разі неможливості самостійного захисту автором своїх особистих немайнових прав, такий захист зможуть здійснити інші суб'єкти, які уповноважені на це автором. З іншого боку, чому ми обґрунтовуємо позицію, щодо зазначення додаткових суб'єктів - близьких родичів чи інших осіб, які мають правовий інтерес. Можливі такі ситуації, коли автор самостійно (в силу об'єктивних підстав) нікого не уповноважив захищати свої особисті немайнові права і в силу цієї підстави цього зробити не може. Тоді, ми б обумовлювали, що в такого автора, який не може усвідомлювати та керувати своїми діями, внаслідок об'єктивних підстав, виникатиме законне представництво. Попри це, важливим тут виступатиме час, адже порушення особистих немайнових прав автора може завдати значної шкоди його діловій репутації, що вплине на подальше використання твору. Тому, щоб уникнути таких ситуацій, нами пропонується додатково розглядати вказаних суб'єктів, як тих, хто може захистити особисті немайнові права автора, у разі неможливості самостійного захисту чи захисту за довірчим представництвом. Адже зазначення лише спадкоємців в спеціальному законі, виключає можливість захисту цих прав, в інтересах автора, але без його прямої згоди, близькими родичами чи іншими особами, які мають правовий інтерес через те, що спадкоємцями вони будуть лише після настання юридичного факту – смерті спадкодавця. Тоді захистити особисті немайнові права автора у разі його хвороби чи іншої обставини, яка унеможливує його це зробити самостійно, зможуть близькі родичі чи інші особи, які мають правовий інтерес.

Слід окремо зазначити те, що права автора діятимуть протягом усього життя автора та 70 років після його смерті. Вибір способу захисту порушеного права належить позивачу – суб'єкту авторського права і суміжних прав. У судових спорах про захист авторського права і суміжних прав позивачами є:

а) автори творів, їхні спадкоємці та особи, які набули права на твори відповідно до договору чи закону (суб'єкти авторського права);

б) виконавці творів, їхні спадкоємці та особи, які набули суміжні права відповідно до договору чи закону щодо виконань;

в) правонаступники та особи, яким на законних підставах передано суміжні майнові права та інші зацікавлені особи, які мають право, у разі смерті автора, звернутися до суду з позовом про охорону недоторканності твору.

Окрім цього, важливим питанням є форма захисту – юрисдикційна та неюрисдикційна. Юрисдикційна форма захисту – це діяльність уповноважених державних органів по захисту порушених чи оспорюваних суб'єктивних авторських прав. Її суть виражається в тому, що особа, права та законні інтереси якої порушені неправомірними діями, звертається за захистом до державного органу, який уповноважений здійснити відповідні заходи для відновлення порушеного права і зупинення правопорушення. В рамках юрисдикційного захисту виділяють також загальний та спеціальний порядок захисту порушених прав. За загальним правилом захист авторських прав здійснюється в судовому порядку. Основна маса цивільно-правових спорів з питань авторського права розглядається судами. Спеціальним порядком захисту авторських прав треба визнати адміністративний порядок їх захисту, він застосовується у вигляді виключення із загальних правил в адміністративному порядку, тобто способом захисту є скарга у відповідний державний орган подана особою, права та законні інтереси якої порушені. Тоді як неюрисдикційна форма захисту передбачає дії юридичних і фізичних осіб із захисту своїх авторських прав на твір, які здійснюються ними самостійно без звертань в державні або інші компетентні органи. При цьому маються на увазі лише законні способи захисту, наприклад, сповіщення порушника про існування авторських прав і пропозицію вирішити спір шляхом переговорів [4].

На нашу думку, коли йдеться про захист особистих немайнових прав автора після його смерті, потрібно виходити із такої правової конструкції, що включає в себе окремих суб'єктів, які наділені правом захисту, форму та спосіб цього захисту. Розглянемо детальніше розуміння цієї конструкції.

По-перше, на час написання цієї статті, законодавством у сфері прав інтелектуальної власності не до кінця врегульоване питання щодо захисту особистих немайнових прав автора після його смерті, а саме не врегульовано самого механізму цього захисту. По-друге, те, що зараз визначено в законодавстві щодо регулювання цих спорів створює багато незручностей для захисту цих прав автора. Основною проблемою вважаємо визначення законодавцем осіб, які мають право здійснити такий захист – лише спадкоємців. На нашу думку, це не до кінця врегульоване визначення. Оскільки, за відсутності спадкоємців, питання захисту особистих немайнових прав можуть порушувати і інші особи. Тут проблемним видається те, що коли ми говоримо за спадкоємців, то в них є право, яке впливає із норм спеціального закону щодо захисту таких прав автора, після його смерті. Тоді як інші особи (в тому числі близькі родичі, які не є спадкоємцями) не мають такого права, але при цьому можуть захистити особисті немайнові права автора у разі їх порушення, коли вони будуть керуватись законним інтересом чи охоронюваним законом інтересом як самостійними об'єктами захисту.

У разі порушення, оспорювання чи невизнання особистих немайнових прав автора, після його смерті, суб'єктом захисту повинні виступати не лише спадкоємці, а й близькі родичі чи інші особи, які мають законний інтерес чи охоронюваний законом інтерес щодо цих прав. Відтак, розглядаючи форму захисту, такі суб'єкти можуть захистити права автора (особисті немайнові права) лише у юрисдикційній формі. На них має покладатись обов'язок доведення такого порушення і обґрунтування підстав звернення до відповідного органу. При цьому, законодавство не надає переліку таких органів, щодо захисту авторських прав, а тому постає питання щодо повноважень окремих державних установ у сфері прав інтелектуальної власності щодо можливості ними захистити порушені права автора, після його смерті. Більше того, якщо особи, які після смерті автора вирішили захистити його особисті немайнові права шляхом неюрисдикційного захисту, то це, в свою чергу може призвести до зловживання правом. Відтак, якщо за життя автор передав свої майнові права іншим особам, а після його смерті близькі родичі чи інші особи, які мають правовий інтерес, в неюрисдикційній формі почнуть захищати особисте немайнове право автора, хоча фактичного порушення і не було, а цей захист здійснюється з метою перешкоджати використанню майнових прав, то це призведе до порушення вже прав того суб'єкта, якому автор за життя передав майнові права на твір.

Близькі родичі чи інші особи, які мають законний інтерес, звертаються до відповідних державних органів (не до судових органів, а тих, які мають бути чітко визначені у законодавстві в сфері прав інтелектуальної власності) у разі, якщо ними виявлено перекручення, спотворення чи іншу зміну твору, який є унікальним за своєю сутністю, а також будь-якому іншому посяганню на твір, що може завдати шкоди честі та репутації автора. В таких суб'єктів захисту виникатиме законний інтерес, що є, по суті, юридичною можливістю, яка має зовнішню форму вираження, захищається законом та забезпечується ним, спрямована на створення (виникнення) прав та свобод фізичних чи юридичних осіб, не порушує прав та інтересів інших осіб. При цьому така конструкція буде характерна тоді, коли механізм захисту особистих немайнових прав автора іншими суб'єктами (не самим автором) буде чітко регламентуватись у спеціальному нормативно-правовому акті, що і надасть можливість створити належну охорону авторських прав після смерті автора.

Основні ознаки «законного інтересу», який виникатиме в близьких родичів чи інших осіб, можна вбачати такі: 1) основою виникнення правовідносин є матеріальна

законна потреба, яка є передумовою для настання інтересу у суб'єкта права (як імпульсна характеристика); 2) виступає юридичною можливістю; 3) має зовнішню форму вираження; 4) як правило, має вираження в абсолютно визначеній нормі права; 5) підтримується і захищається державою; 6) межа законного інтересу – початок інтересу третіх осіб; 7) спрямований на створення (виникнення) прав та свобод фізичних чи юридичних осіб. Як впливає із наведеного, для того, щоб застосувати вказаний механізм захисту, необхідно встановити таку ознаку, як зовнішня форма вираження. Відповідно, є прогалина у законодавстві, яка не закріплює цієї форми вираження, а отже на сьогодні такий механізм захисту існувати не може, що в свою чергу породжує багато проблем, пов'язаних із захистом особистих немайнових прав автора, після його смерті. На відміну від цього, запропонуємо і розглянемо ще одну конструкцію захисту, яка може бути впроваджена у практичній діяльності суб'єктів захисту цих прав.

У разі, якщо звернення до державного органу (не до судового органу) не призвело до належного захисту порушених прав, а таке порушення триває і далі близькі родичі чи інші особи, які мають охоронюваний законом інтерес, звертаються з позовом до суду. В такому разі виникатиме у цих суб'єктів захисту юридичне прагнення, яке є відносно визначене у нормі права, а тому потребує закріплення своєї реалізації через судові органи, може не мати зовнішньої форми вираження, спрямований на відновлення та створення прав та свобод фізичних чи юридичних осіб.

Основні ознаки «охоронюваного законом інтересу», який виникатиме в близьких родичів чи інших осіб, є: 1) основою виникнення правовідносин є матеріальна потреба, яка не заборонена законом, але й прямо не виражена в ньому і є передумовою для настання інтересу у суб'єкта права (як імпульсна характеристика); 2) виступає юридичним прагненням особи; 3) потребує закріплення своєї реалізації через судові органи; 4) відносно визначений у нормі права; 5) спрямований на відновлення і створення прав та свобод фізичних чи юридичних осіб. Як вбачається із цих ознак, такий механізм захисту, а саме, захист охоронюваного законом інтересу як об'єкту захисту особистих немайнових прав автора після його смерті є найбільш вдалим, враховуючи сучасний стан вирішення цього питання в законодавчій регламентації. Тому оптимальним вважаємо, що особа, яка не є спадкоємцем, але має намір захистити особисті немайнові права автора після його смерті, при цьому існує наявність ознак охоронюваного законом інтересу, може здійснити такий захист, а саме захист охоронюваного законом інтересу в юрисдикційній (судовій) формі. При цьому, судам слід враховувати, чи дійсно наявне порушення особистих немайнових прав автора.

Окрім цього, слід додати, що «законний інтерес» та «охоронюваний законом інтерес» займають важливе місце при розгляді спорів та виступають самостійними об'єктами захисту цивільного права. Проте, слід розмежовувати те, що законному інтересу притаманне задоволення без механізмів судового захисту тоді, як «охоронюваний законом інтерес» виникає в особи при юрисдикційному, а саме судовому захисті цього об'єкта.

При цьому, такими порушеннями особистих немайнових прав автора є, зокрема, ті, що передбачені у спеціальному законі і можуть впливати із його суті, духу закону.

Висновки

Законодавче закріплення, викладене в ч. 4 ст. 32 Закону України «Про авторське право і суміжні права» має ряд суттєвих недоліків, пов'язаних із суб'єктом, який може захищати такі права автора. Оптимальним було б зазначити поряд із спадкоємцями – близьких родичів чи інших осіб, які мають законний інтерес або охоронюваний законом інтерес щодо захисту особистих немайнових прав автора. Тоді захистити особисті немайнові права автора у разі його хвороби чи іншої обставини, яка унеможлиблює його

це зробити самостійно або за відсутності договірною чи законного представництва, зможуть близькі родичі чи інші особи, які мають правовий інтерес.

Основною проблемою вважаємо визначення законодавцем осіб, які мають право здійснити такий захист – лише спадкоємців. На нашу думку, це не до кінця врегульоване визначення. Оскільки, за відсутності спадкоємців, питання захисту особистих немайнових прав можуть порушувати і інші особи. Тут проблемним видається те, що коли ми говоримо за спадкоємців, то в них є право, яке впливає із норм спеціального закону щодо захисту таких прав автора, після його смерті. Тоді як інші особи (в тому числі близькі родичі, які не є спадкоємцями) не мають такого права, але при цьому можуть захистити особисті немайнові права автора у разі їх порушення, коли вони будуть керуватись законним інтересом чи охоронюваним законом інтересом як самостійними об'єктами захисту.

Близькі родичі чи інші особи, які мають законний інтерес, звертаються до відповідних державних органів (не до судових органів, а тих, які мають бути чітко визначені у законодавстві в сфері прав інтелектуальної власності) у разі, якщо ними виявлено перекручення, спотворення чи іншу зміну твору, який є унікальним за своєю сутністю, а також будь-якому іншому посягання на твір, що може завдати шкоди честі та репутації автора. Відповідно, є прогалина у законодавстві, яка не закріплює цієї форми вираження, а отже на сьогодні такий механізм захисту існувати не може, що в свою чергу породжує багато проблем, пов'язаних із захистом особистих немайнових прав автора, після його смерті.

Необхідно також сказати про те, що держава повинна взяти на себе регулюючу роль і створити ефективне правове поле, яке дозволить цим суб'єктам захистити особисті немайнові права автора у разі його смерті, якщо в них буде наявний законний інтерес.

Оптимальним вважаємо, що особа, яка не є спадкоємцем, але має намір захистити особисті немайнові права автора після його смерті, при цьому існує наявність ознак охоронюваного законом інтересу, може здійснити такий захист, а саме захист охоронюваного законом інтересу в юрисдикційній (судовій) формі. При цьому, судам слід враховувати, чи дійсно наявне порушення особистих немайнових прав автора.

Захист іншими суб'єктами особистих немайнових прав автора, який помер, повинен відбуватись лише у юрисдикційній формі.

Підводячи підсумок можна зробити висновок, що завданням нашої держави має бути, насамперед, забезпечення реалізації механізмів захисту особистих немайнових прав автора, після його смерті.

Перспективним для подальших досліджень є практична реалізація запропонованих правових конструкцій захисту особистих немайнових прав автора, після його смерті.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про авторське право і суміжні права» № 2811-IX, в редакції від 15.04.2023 року. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/281120?find=1&text=%D1%81%D0%BF%D0%B0%D0%B4%D0%BA%D0%BE%D1%94%D0%BC%D1%86%D1%96+#w1_1
2. Цивільний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та доповненнями на 15.08.2022 року: Офіц. Текст. Київ: Алерта, 2022. 326 с.
3. Рябоконт Є.О. Спадкове правовідношення в цивільному праві: монографія. Київ: Віпол, 2002. 266 с.
4. Право інтелектуальної власності: Акад. курс: Підруч. для студ. вищих навч. закладів; за ред. О. П. Орлюк, О. Д. Святоцького. Київ: Видавничий дім «Ін Юре», 2007. 696 с.